

Inleiding	7
De autobiografie van Gerrit Lotgering	23
1 Schooljaren	23
2 Bij het ambacht	30
3 De reis naar Afrika	42
4 In de Kaap en aankomst	47
5 Te Bredasdorp	50
6 Naar en in Stellenbosch	59
7 1e reis in de binnenland naar Graaff-Reinet	63
8 2e, 3e, 4e reis naar het binnenland van de handel	80
9 In de Kaapstad	90
10 Naar en op de Crozeteilands Possession	95
11 Terug naar Kaapstad en de Convict Station	117
12 Terugreis naar Engeland met Great Eastern	122
13 Aankomst en verblijf te Amsterdam	128
14 Verdere werkzaamheden enzovoorts te Amsterdam	131
15 Besluit	149
Eindnoten	153
Indices	175

Leek trick op mijn Schrijven
 Op de woorden die staan
 We fanten tachtolijven.
 Ik heb het zelf gedaan

J. W.

472:119.18

Een ves haad.
 of Levens schets
 van mijn Levens jaeren
 te beginnen over
 of in mij nog te
 hebben van jongen
 tot naar van mijn
 tot vijf. aad.
 Op: Datsing
 geb: 20 maart 1844
 begonnen
 met de laatste jaering
 December 1921
 Aard tot Alans

1
 25
 58
 104
 103
 78
 190
 190
 3204
 257
 257
 272
 289
 1
 2

Inleiding

Gerrit Lotgering werd op 20 maart 1844 geboren in de Nieuwe Nieuwstraat in Amsterdam als vierde kind van de timmerman Dirk Lötgering en Catharina Roelofs. In 1858 vertrok hij, veertien jaar oud, naar Zuid-Afrika, waar hij twaalf jaar verbleef. In 1870 keerde hij terug naar Amsterdam, waar hij twee jaar later trouwde met Elisabeth Alida Groenink. Na zijn terugkeer werkte hij zich op van timmerman tot een succesvol aannemer. In 1921 zette hij zich op 77-jarige leeftijd aan het schrijven van zijn bijzondere levensverhaal, dat hij in iets meer dan een maand voltooide. Gerrit Lotgering overleed op 15 november 1928 in zijn geboortestad Amsterdam.

Gerrit groeide op in armoedige omstandigheden. Amsterdam verkeerde in het midden van de negentiende eeuw in een diep economisch dal. Zijn vader was timmerman en had weliswaar werk bij een baas, maar verdiende weinig en had een groot gezin. Gerrit kreeg een strenge opvoeding en het overlijden van zijn moeder in 1852, toen hij acht jaar was, maakte het leven er niet gemakkelijker op. Zijn oudste zus, Catharina Hendrika, geboren in 1838, en een tante zorgden daarna voor de kinderen, maar de kleine kinderen moesten al vroeg meewerken in het gezin. Zodra dat kon moesten de kinderen een ambacht leren. Toen Gerrit tien jaar was, moest hij een baantje zoeken. Om allerlei redenen bleef Gerrit nooit lang bij dezelfde baas en het viel hem niet mee om een goede betrekking te vinden, zoals hij kleurrijk beschrijft. Het is uitzonderlijk om verhalen over de grote armoede en slechte werkomstandigheden, die toen in Amsterdam bestonden, uit de eerste hand te horen. Mede vanwege deze omstandigheden vertrok hij in 1858, pas veertien jaar oud, op eigen initiatief als kinderemigrant naar Zuid-Afrika. De twaalf jaar dat hij daar verbleef waren de meest avontuurlijke in zijn leven, en vooral over die periode vertelt hij met verve.

Door de slechte economische omstandigheden in de jaren 1840 was een emigratiegolf op gang gekomen met een piek tussen 1845 en 1855. Emigratie werd gezien als een oplossing voor het armoedeprobleem, ook onder kansarme jongeren.

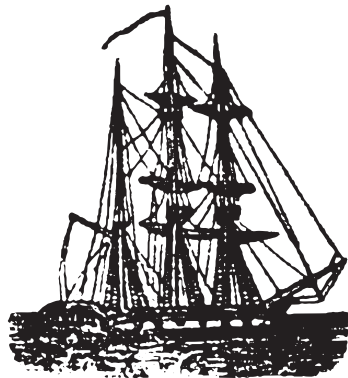
Het handschrift van Gerrit Lotgering

Om die te bevorderen werd in 1855 opgericht de 'Commissie ter verzending van jonge lieden als dienstboden naar Kaap de Goede Hoop'. In vier jaar vertrokken vijf schepen richting Zuid-Afrika met aan boord in totaal 380 kinderen die door deze commissie geselecteerd waren. Gerrit vertrok in 1858 met de derde lichter van dit programma vanuit Rotterdam naar Kaapstad met de bark Henriëtte. Onderweg maakte hij zich nuttig als hulpje van de scheepsarts.

Na aankomst in Kaapstad deed de kapitein een goed woordje voor hem en zo trad hij in dienst van J.H. Hofmeyr, resident-magistraat in Bredasdorp. Later werkte hij ook voor andere bazen en met hen maakte hij enkele spannende tochten naar het binnenland. Toen hij 21 jaar werd eindigde de voogdij door de Commissie en trok hij naar Kaapstad, waar hij in dienst trad bij een graanhandelaar. Toen hij later enige tijd zonder werk zat, monsterde hij aan voor een tocht naar de subantarctische Crozeteilanden, waar op zeeolifanten werd gejaagd. Dit was een lange zeereis en een gevaarlijke onderneming, waarbij een aantal zeelieden om het leven kwam. Tijdens de terugtocht verging het schip bijna tijdens een grote storm bij Madagaskar. Na nog enige tijd als gevangenenbewaker in Kaapstad te hebben gewerkt hield hij Zuid-Afrika voor gezien en keerde hij via Londen terug naar Amsterdam, aan boord van het Engelse schip de Great Eastern. Ook dat was een bijzondere ervaring want dit was toen het grootste stoomschip ter wereld.

Toen hij als 26-jarige man op 12 juni 1870 weer in Amsterdam aankwam, moest hij grote moeite doen om zijn vader ervan te overtuigen dat hij werkelijk zijn zoon Gerrit was die twaalf jaar eerder was vertrokken. De economische tijden waren nog niet veel beter en ook nu viel het niet mee om werk te vinden. Uiteindelijk vond hij werk als bakker, daarna als suikerbakker en tenslotte als timmerman. Na vijftien jaar als timmerman bij een baas te hebben gewerkt, begon hij voor zichzelf, eerst als timmerman en later, dankzij hard werken, ondernemersgeest en een inmiddels opbloeiende economie, als aannemer.

Gerrit trouwde twee jaar na terugkomst, op 31 juli 1872, met Elisabeth Ali-da Groenink. Op dat moment was hij nog suikerbakker. Zij kregen negen kinderen, waarvan er vier kort na de geboorte overleden. In leven bleven Catharina Elisabeth, Dirk, Antonie Jacobus, Gerrit en Frederik Karel. Zijn vrouw overleed in 1920, op 74-jarige leeftijd. Gerrit zelf overleed acht jaar later, toen hij 84 jaar oud was. In zijn levensverhaal gaat Gerrit niet of nauwelijks in op zijn gezin en sociale leven. Kennelijk vond hij die aspecten minder belangrijk of hield hij die liever voor zichzelf, wat in die tijd niet ongebruikelijk was voor een autobiograaf. In ieder geval koos hij ervoor om zich in zijn autobiografie te beperken tot interessante

Te Rotterdam
ligt in Lading

NAAR

DE KAAPSTAD

en

PORT-ELISABETH,

voor **PASSAGIERS** alleen,
het door de Commissie voor
Jeugdige Emigranten aangenomen, Nieuw Snelzei-
lend Nederlandach Campagne Barkschip

HENRIETTE,

Kapt. J. M. VAN DER VEEN.

Hetzelve is uitmuntend voor Passagiers ingerigt
en voert een Geëxamineerden Scheepsdoctor.

Adres bij *HUDIG & BLOKHUIJZEN en*
KUYPER, VAN DAM & SMEER. (7022)

Advertentie in de Nieuwe Rotterdamsche Courant 6 juni 1858

wederwaardigheden in de wereld waarin hij opgroeide en werkte.

De jaren rond 1850 waren crisisjaren, waarin voedselprijzen hoog waren als gevolg van aardappelziekte en misoogsten. In Amsterdam behoorde tweederde van de bevolking tot de ongeschoolde en losse arbeiders, een groot deel van de bevolking leefde zelfs onder de armoedegrens en de werkeloosheid was groot. De nieuwe Armenwet die in 1854 van kracht werd, bracht geen verbetering want de overheid liet armenzorg voortaan over aan kerken en particulier initiatief. Twee grote uitbraken van cholera, de blauwe dood, vergrooten de misère in de stad. Emigratie bood de mogelijkheid om aan de slechte economische en leefomstandigheden te ontsnappen. Ook religieuze motieven konden een rol spelen. Gelovigen die zich hadden afgesplitst van de Nederlands-Hervormde kerk kozen relatief vaak voor emigratie,

vaak naar Noord-Amerika. Voor Gerrit heeft dit motief echter geen rol gespeeld. De landverhuizers vertrokken doorgaans als individuele volwassenen en alleen als men als familie emigreerde werden er ook kinderen meegenomen.

Dat er in de periode 1856-1860 kinderemigratie naar Zuid-Afrika plaatsvond, had een bijzondere achtergrond. Naast armoede in Nederland als reden was er ook een tekort aan arbeidskrachten in Zuid-Afrika, die samenhang met de rassensegregatie aldaar. In 1852 schreef de naar Zuid-Afrika geëmigreerde onderwijzer M. Noome jr. een brief aan de bekende predikant O.G. Heldring in Nederland en stelde voor om arme werkloze ambachtslieden naar Zuid-Afrika te sturen. Daar was volgens Noome behoefte aan omdat na de afschaffing van de slavernij in 1833 zwarte arbeiders moeilijk te vinden waren, als ze al voor witte Afrikaners wilden werken. Heldring, een bekend filantroop, zag hierin een mogelijkheid voor arme kinderen om over zee een beter bestaan op te bouwen. Hij richtte een commissie op voor kinderemigratie naar Engels voorbeeld, de in 1830 opgerichte Children's Friend Society for the Prevention of Juvenile Vagrancy, die arme kinderen uitzond naar de Engelse koloniën. Samen met vier andere heren, de Rotterdamse rechter F.W.A. Beelaerts van Blokland, de Amsterdamse koopman J.L. Gregory Pierson, dominee N.H. de Graaf en voormalig bankier J. Rooseboom, vormde hij de 'Commissie ter verzending van jonge lieden als dienstboden naar de Kaap de Goede Hoop'. In Kaapstad en Graaff-Reinet werden er lokale commissies opgericht, met sterke inbreng van de Nederduits Gereformeerde Kerk, en er werd toestemming voor de onderneming verkregen van de Nederlandse en Engelse regering. In Kaapstad was de Nederlandse consul O.L. Truter secretaris-penningmeester en drijvende kracht van de Zuid-Afrikaanse commissies. Voor hem was van belang dat hierdoor het Nederlandse element in Zuid-Afrika werd versterkt. Op 16 juli 1855 werd het project in de Zuid-Afrikaanse krant *De Zuid-Afrikaan* geadverteerd onder vermelding van de uitgangspunten en voorwaarden. Uitgangspunt was dat 'Nederlandse kinderen uit de Koloniën van Weldadigheid, de diakoniën en weeshuizen' werden overgezonden om 'aan dienstheeren te worden verbonden'. De voorwaarden voor uitzending naar Zuid-Afrika waren dat de kinderen tussen de 14 tot 18 jaar oud waren, protestants, en van goed gedrag. De voogdij over de kinderen moest worden overgedragen aan de commissieleden in Kaapstad. De 'dienstheren' in Zuid-Afrika moesten de overtocht betalen en de kinderen tot hun meerderjarigheid opvoeden in het hervormde geloof en hen voeden, kleden en verzorgen in geval van ziekte. De eerste 2½ jaar kregen de kinderen geen loon vanwege de kosten van de overtocht en daarna 60 gulden per jaar, waarvan 12 gulden contant

en 48 gulden uitgesteld. Op hun 21^e verjaardag eindigde de dienstbetrekking en kregen zij de beschikking over hun opgespaarde geld. Op 1 januari 1856 werd in de *Amsterdamse Courant* geadverteerd om kinderen te werven. Voor de overtocht kregen de kinderen kleding, beddengoed en een kist voor hun spullen.

In de periode 1856-1860 voeren er vijf schepen met kinderemigranten aan boord naar Zuid-Afrika: in 1856 de Zalt-Bommel, 1857 de Joan, 1858 de Henriëtte en de Bulgerstein en in 1860 de Provincie Drenthe. Alle schepen voeren op Kaapstad, maar de Henriëtte voer door naar Port Elizabeth om ook daar kinderen af te leveren. Aan boord van de Henriëtte waren 106 kinderemigranten, 97 jongens, waaronder Gerrit Lotgering, en negen meisjes. Gerrit ging in Kaapstad van boord. Na elke reis vergewiste de Nederlandse consul Truter, als vertegenwoordiger van de commissie, zich ervan dat de kinderen een goede overtocht hadden gehad. Veel van de kinderen werden geplaatst bij leden van de lokale commissies in Kaapstad en Graaff-Reinet, bij plaatselijke notabelen of bij kooplieden. De jongens werden vaak als knecht geplaatst, sommigen als leerling timmerman of in een ander ambacht, de meisjes werden vooral aangesteld als hulp in de huishouding. Alhoewel besproken was dat de commissieleden de kinderen minstens eenmaal per jaar zouden bezoeken, kwam hiervan in de praktijk niet altijd veel van terecht. Truter was hierin wel plichtsgetrouw en stuurde zijn verslagen naar Beelaerts van Blokland in Nederland, maar in Graaff-Reinet kwam men alleen in actie als er klachten waren. Over het algemeen werden de kinderemigranten goed behandeld, gelijk aan de eigen kinderen, althans volgens de rapporten van Truter. Niet alle kinderen waren even voorbeeldig. In 1860 schreef Beelaerts van Blokland dat veertig kindere-migranten problemen hadden gegeven, wat hij niet veel vond gezien hun sociale achtergrond. Een paar meisjes hadden zich niet goed gedragen, bijvoorbeeld door, zoals hij schreef, met 'kleurlingen' om te gaan. De jongens hadden diefstallen gepleegd of waren onwillig, lui en brutaal. Zij konden dan rekenen op een pak slaag met het 'touw met knopen'. In enkele gevallen werden kinderen herplaatst. Ook zijn er een paar rechtszaken geweest, wat in geval van herhaalde diefstal leidde tot dwangarbeid, gevangenisstraf, rijstwater of 'in het blok sluiten', het publiek tentoonstellen met hoofd en polsen in een houten blok. Kortom, de kinderemigranten werden af en toe hard aangepakt. Dat er een paar jongens waren gedeserteerd wordt daarmee begrijpelijk.

Een brief die een van jongens in 1857 aan zijn ouders had geschreven, luidde het einde van de kinderemigratie in. Hij schreef dat een jongen door zijn baas was verkocht na hem eerder te hebben bedreigd met de woorden 'als gij niet beter op-

past, zal ik u verkoopen'. Dat zou neerkomen op het als slaaf verhandelen van deze blanke Nederlandse jongen en dat veroorzaakte in Nederland uiteraard onrust bij de ouders van de kinderemigranten. Beelaerts van Blokland nam 'de zaak Beunderman' hoog op en vroeg aan gouverneur G. Grey van de Kaapkolonie om onderzoek in te stellen. Dit werd verricht door de resident-magistraat van Graaff-Reinet, A. Berrang, en hij kwam na onderzoek tot de conclusie dat er geen sprake was van slavenhandel. De overplaatsing was geregeld op verzoek van zowel de baas als de jongen en de enige betaling die was gedaan bestond uit een redelijke onkostenvergoeding van de nieuwe aan de oude baas, bestaande uit niet-inverdiende kosten van de overtocht.

De zaak Beunderman leek te zijn opgelost, maar er kwamen meer ongunstige verhalen naar Nederland. De toen in Nederland bekende dichter en schrijver A. van der Hoop jr. schreef in het *Algemeen Handelsblad* van 13 augustus 1858 over de Amsterdamse jongen Bart Ketting, die door zijn baas mishandeld was en die gevangen was gezet: 'De ogen moeten in Holland opengaan', zo luidde de slotzin. De bezorgdheid groeide en negentien ouders richtten een verzoekschrift aan koning Willem III, waarin zij stelden dat de commissie haar toezeggingen niet nakwam en dat de kinderen 'bij aankomst aldaar publiek als slaven zijn verkocht geworden'. Aan de Nederlandse consul in Kaapstad, Truter, werd opheldering gevraagd. Hij weerlegde de klachten in een uitgebreid rapport, maar toch bleven veel ouders ongerust. Dat was deels gegrond, want bijna de helft van de kinderen had inderdaad moeilijkheden met hun baas. Ook in Zuid-Afrika nam het enthousiasme voor de kinderemigratie af. De commissie in Graaff-Reinet heeft na 1858 geen kinderen meer aangevraagd en in 1860 werd dat voorbeeld in Kaapstad gevolgd. Daarmee eindigde de Nederlandse kinderemigratie.

Er is weinig bekend over hoe het de kinderemigranten is vergaan nadat de Zuid-Afrikaanse commissies stopten met hun rapportages en dus ook over hun verdere levensloop. Onduidelijk is hoeveel kinderen na hun verblijf in Zuid-Afrika zijn gebleven en hoeveel er zijn teruggekeerd naar Nederland. Beelaerts van Blokland gaf in 1867 aan dat het project naar zijn mening erin was geslaagd om 'de afgezonden kinderen eene toekomst te hebben geboden', wat onder meer zou blijken uit de 'vele aanzoeken van teruggekeerde emigranten om hen toch weer naar Zuid-Afrika te zenden, daar zij het daar veel beter hadden en teruggekeerd zijnde zonder eenige zekerheid van bestaan hier te lande te hebben, nu niet weten wat te doen.'

De levensschets van Gerrit Lotgering is waarschijnlijk het enige bericht van

INGEZONDEN STUKKEN.

Heden avond ontving ik het verblijdend berigt, dat het schip *Henriette*, kapitein *J. M. van der Veer*, toebehoorende aan de reederij van de heeren *Wih. Bunge en Co.* alhier, en hetwelk den 10 augustus li. uit Hollevoetsluis was uitgezeild, aan boord hebbende 109 Jeugdige en nog vele Volwassen Emigranten, den 19 October li. behouden in de Tafelbaai is ten anker gekomen, en dat de Emigranten, groot en klein, *allen* in leven en seer welvarend waren even als de geheele equipage.

De brieven van den heer *O. J. Truter* en van den Kapitein die dit vermelden, zijn van 21 October, en voegen er bij, dat de 60 Jeugdige Emigranten, die voor de Kaapstad en de westelijke Afdeeling bestemd waren, den volgenden dag zouden ontscheept worden en bij hunne Meesters in dienst treden, doch dat, daar de mail den 21sten vertrok, het verslag daarvan even als de adressen der Kinderen eerst per volgende mail zouden kunnen worden verzonden. Zoodra ik een en ander ontvang, zal ik zulke ook weder mededeelen. Den 25sten of 26sten October zou het schip naar Port Elisabeth in de Algoabaai vertrekken, met de 49 overige Jeugdige en andere Volwassene Emigranten, die voor Graaf Keinet bestemd zijn.

Rotterdam 9 December 1858.

F. W. A. BEELAERIS VAN BLOKLAND,
Lid en Secretaris der Kaapsche Commissie.

Bericht van Beelaerts in de Nieuwe Rotterdamsche Courant 10 december 1858

een Nederlandse kinderemigrant die achteraf verslag heeft gedaan van zowel de armenlijke omstandigheden tijdens zijn jeugd in Amsterdam die aanleiding vormden voor de emigratie, als zijn belevenissen in Zuid-Afrika en de moeizame opbouw van een bestaan na terugkomst in Amsterdam, eerst als arbeider, later als zelfstandig timmerman en aannemer.

In welk land kwam Gerrit Lotgering terecht en wat kon hij erover weten? Voor Zuid-Afrika bestond in Nederland nog altijd veel belangstelling, ook nadat de voormalige 'Kaapkolonie' van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1814 aan de Engelsen was overgedragen. Rond Kaapstad hadden zich 'vrijburgers' gevestigd met een VOC-achtergrond. Deze Boeren of Afrikaners kwamen niet alleen uit Nederland, maar ook uit andere delen van Europa, met name Duitsland en Scandinavië.

vië. Nadat in 1820 de emigratie vanuit Engeland op gang was gekomen, voelden de Afrikaners zich meer en meer ten achter gesteld. Een breekpunt was de afschaffing van de slavernij in het Britse rijk in 1833. Tot die tijd werden slaven gezien als bezit en om die reden besloot de Britse regering de ‘eigenaren’ te compenseren voor deze ‘onteigening’. Maar de Nederlandse kolonisten, die toch al niet veel op hadden met het Brits gezag, vonden de compensatie ontoereikend. Zij zochten onafhankelijkheid van de Britten en daarmee kwam een migratiestroom van Afrikaners op gang. Tijdens de Grote Trek van 1835 tot 1854 trokken ongeveer 12.000 ‘voortrekkers’ oostwaarts. Dat ging gepaard met geweld en af en toe openlijke oorlogsvoering tegen de lokale bevolking. In 1852 en 1854 stichtten de Afrikaners twee eigen staten, Transvaal en Oranje Vrijstaat. De Grote Trek van de Boeren kreeg aandacht in de Nederlandse pers en er verschenen boeken als *De Kaapsche landverhuizers of Neerlands afstammelingen in Zuid-Afrika* uit 1847 en *Herinneringen uit mijne drie-en-twintigjarig verblijf in Zuid-Afrika*, in 1849. In het jaar waarin Gerrit vertrok verscheen *Lotgevallen van een Nederlandschen kolonist in den binnenlanden van Zuid-Afrika*, van Jan van Dijk. Toen later, tussen 1880 en 1902, oorlogen tussen de Engelsen en de Boerenrepublieken werden uitgevochten, was Gerrit Lotgering weer terug in Amsterdam.

Gerrit Lotgering was 77 jaar oude toen hij in ruim een maand tijd met pen en inkt zijn levensschets op 352 kleine bladzijden opschreef. Hij startte in december 1921 en eindigde op 10 januari 1922, twee jaar na de sterfdag van zijn vrouw. Na het overlijden van Gerrit ging het manuscript over naar zijn voorlaatste zoon, Gerrit jr. Die gaf het op zijn beurt door aan zijn enig kind, Elisabeth Alida Lotgering. Zij trouwde met Anthonie Stolk, hoogleraar Anatomie en Histologie aan de Vrije Universiteit, maar hun huwelijk bleef kinderloos. Na het overlijden van Elisabeth in 2004 ging het manuscript naar Onno Lotgering, die het heeft overgedragen aan het Meertens Instituut in Amsterdam; het wordt bewaard in het Nederlands Dagboekarchief. Een deel uit het manuscript is opgenomen in de eerste publicatie van het Nederlands Dagboekarchief, *Alles ging altijd schoon op* uit 2015.

In 1997 kregen vier familieleden, Onno, Fred, Harm en Truus Lotgering toestemming om het handgeschreven manuscript te fotokopiëren. Zij hebben

Portretfoto van Gerrit Lotgering circa 1900

1^e Deel Schooljaren enz.

Ik ben geboren 20 maart 1844, Nieuwe Nieuwstraat bij de Nieuwendijk. Mijn vader, Dirk Lotgering¹, [was] zoon van een metselaarsbaas², wonende destijds in de Stormsteeg bij de Nieuwmarkt, zijn vrouw had een Brabantse schoenwinkel³. Mijn moeder, Johanna van Overhagen⁴, [was] dochter van de timmerman Van Overhagen⁵ [die] woonde op de Boommarkt⁶ achter het Burgerweeshuis⁷, toen nog doorvarende gracht thans Nieuwezijds Voorburgwal, [en] ook daarnaast, op de hoek van de steeg⁸ van oude kuiperij van Karres⁹, wiens zoon¹⁰ later de koster van de Nieuwe Kerk op de Dam [is] geweest.

(2) Voor zover ik mij nog kan herinneren, dat ik op mijn moeders arm zat bij het inhuldigen van zijne majesteit koning Willem III¹¹. Moeder had een plaats op een zolderschuit¹² gehuurd achter het Paleis, thans N.Z. Voorburgwal, terwijl op de Dam voor het Paleis de festiviteiten waren en wij dus niets zagen. Wel een menigte volk, en dat was al. Maar [om] terug te gaan, moet ik melden alsdat mijn vader niet veel verdiende, 's winters van 's morgens 7 uur tot 's avonds 5 uur (wat genaamd werd 5 schoft¹³) en 's zomers 's morgens 5 uur tot 's avonds 8 uur, 's winters f 6,- en 's zomers f 9,- per week. Omdat hij voorman of de verantwoordelijke op de werken was had hij een dubbeltje, zegge 10 cent, per dag meer dan de (3) andere timmerlieden, wat hem ook dikwijls verweten werd door de anderen, dat hij zestig cent, zegge 60 cent, meer per week ontving.

Toen ik geboren werd had mijn tante, moeders oudste zuster¹⁴, met haar vader erover gesproken om een huis te kopen zodat mijn vader wat meer inkomen zou hebben, en vrij wonen. Dat verliep nog ongeveer 1½ jaar, toen eindelijk mijn grootvader een huis kocht in de Oude Nieuwstraat¹⁵ bij de Lijnbaansteeg. Maar daar was het nog niet mee klaar. Vader moest het van binnen veranderen, ook van buiten. Dan deed hij dat 's avonds (want het was winter) en mijn broer Hein¹⁶ moest dan mee om te helpen en bij te lichten (Hein was ongeveer 6 jaar), want het licht toendertijd is (4) niet het licht van heden, het was een ouderwets snotneuslampje¹⁷ met patentolie¹⁸ en/of ook wel een vetkaars. Dus kunt u wel begrijpen dat dat een treurig licht was om er bij te timmeren dan wel, tot 's avonds 11 uur. Dan er nog bij in de felle kou, een woning zonder vuur, en Hein begon slaap te krijgen en te bibberen van de kou, zodat zijn lampje uit zijn handen viel op de grond, de olie eruit en vader in donker aan het mopperen, ook soms Hein een douw of schop gaf. Dan moest er weer olie gehaald worden, en mopperen dat die centen verloren waren. Dan tussen gezette uren ging moeder met mij op haar arm, ketel met koffie

en een stukje brood, naar de nieuwe woning. Als je in de woning kwam moest je nog (5) zoeken waar ze waren, want je kon haast geen licht zien. Ik kan mij dat nog voorstellen, ik was toen bijna 2 jaar oud.

Nu zal ik beschrijven de ligging van het perceel. Het was niet groot. Voor het huis staat een hoge stoep met grote zerk¹⁹, 7 optreden, ½ slag, met ijzeren leuning en een zitbank. Links de ingang voor de kelder en daarnaast een vlakke waarin een regenbak met deksel en slot er op. Onder de hoge stoep ook een regenbak, met een deur afgesloten. De kelder ging met 4 treden naar beneden, dan de kelderingang, deur open, nog een flinke trede naar beneden. Op de vloer staande (die bestond uit bakken met een losse houten vloer eroverheen), links bij de ingang een put met deksel om het overtollige (6) water te kunnen uitscheppen. De oppervlakte (en die was niet groot, ik geloof 38 of 40 m²) in drieën gescheiden: de voorkelder door een glazen pui, hetwelk gebruikt werd voor scheerderszaak; achter die gedeelte een grote bedstede, rondom met tegels bezet, een grote ouderwetse schoorsteen; dan nog een kleine separatie maar, voor berging, als plaatsing voor het nummer 100²⁰ en verdere diverse te plaatsen dingen. Maar dikwijls gebeurde [het] dat het water wel 20 à 25 cm op de vloer stond en dan alle houten voorwerpen rondreven in de kelder. Dan moest [je] met alle macht aan het scheppen, terwijl voor het huis de goten waren met planken erop, die elk voor zijn huis moest schoonhouden. Was er een (7) verstopping, dan liep al dat vuile water de kelder [in], [zo]dat er somtijds niet eens geschoren kon worden.

Het huis bestond uit voorhuis met kleine kamer, door houten schot gescheiden, voor en achter gescheiden met glaspui. Achter een grote bedstede met tegels bezet, alsmede een grote ouderwetse schoorsteen en daarachter een zogenaamde keuken, met glas lantaarn afgedekt²¹ in de kamer (want die was nogal hoog). Aan één kant een soort van galerij afgetimmerd met bedsteden, wat wij kombof²² noemden. Eerste etage een voorkamer, met een afgetimmerd hok boven[aan] de trap waarin planken voor potten en pannen, alsmede gootsteen en houten gemak²³ met emmer voor behoefte te doen. Achterkamer een grote bedstede met tegels bezet, een getimmerde (8) glazen kast, ook een grote schoorsteen met ijzeren plaat. In de schoorsteen een ketting met een vuurpot²⁴, waar gekookt werd. Daarnaast een vierkant getimmerd watervat waarin water voor het dagelijks gebruik, hetzij met opvangen regenwater of uit de regenbakken gevuld, waarin de visjes en wormen zwemden (want er bestond geen waterleiding). Tweede etage voor en achter dito. Maar achter was een klein kamertje afgetimmerd met bedstede en tegels bezet, tot slaapkamer voor de meisjes. De zolder was in tweeën verdeeld, de achterzolder als

werkplaats voor vader, de voorzolder als slaappleats voor de jongens, met pannen gedekt en bestreken, waar[van] de voegen de meeste tijd eruit waren. Om reden wij waren 's avonds vroeg naar bed, en dan speelden wij in de goot en op het dak, ook op de nok, wij speelden korendrager en liepen (9) tegen de pannen op. En daar vader geen tijd had de voegen in te zetten, sliepen wij in de winter [zo] dat de sneeuw in bed kwam. Maar [we] kregen verscheidene keren een pak slaag voor ons spelletje.

Wij kwamen op de woning even voor ik 2 jaar oud was en daar moeder het druk had, [met] 4 van die lievelingen en er nog 3 bij kreeg, waren wij met ons zeven. Dikwijls als moeder tijd had dan gingen [we] naar het Haarlemmerplantsoen²⁵, spelen op het hoge bergje. Maar toen was het geen gebruik met kinderwaggen en een prachtjapon, met mantel, hoed en korte rokjes, hoge hakjes. Ey nee, moeder had een japon met een wit schortje, een muts met lint op, en moest haar lieveling zelf dragen, en dan nog 2 à 3 aan haar rokken vasthoudende. Dat heetten destijds nette burgermensen. Zodoende was er onderscheid tussen (10) rijkdom, kantoor of andere gegoede klas of stand, nette burgers, gewone en arme lui.

Zo werd het tijd dat wij op ons beurt naar school moesten, zo ik ook. Wij gingen toen op school in de Warmoesstraat, over de St Annenstraat (die waren niet zoals heden paleizen). Een groot gewoon huis met glazen afdelingen gescheiden, dat heette tussenschool. Want er waren toen arme scholen, tussenscholen, hogere scholen en hogereburgerscholen. Daar werd op de tussenscholen gewoon onderwijs gegeven, geen talen of zoiets, want die meesters konden dat zelf niet. Welnu, ik was dan 5 jaar en 7 maanden toen ik op school kwam. De hoofdonderwijzer [was] meester IJsendoorn²⁶. Toen ik 2 jaar op school was kwam ik in de derde klas, er waren 5 klassen. Toen kreeg ik voor mijn rekening mijn jongere broer, en ook mijn jongere [broer] mee naar school te nemen en op hem te passen.

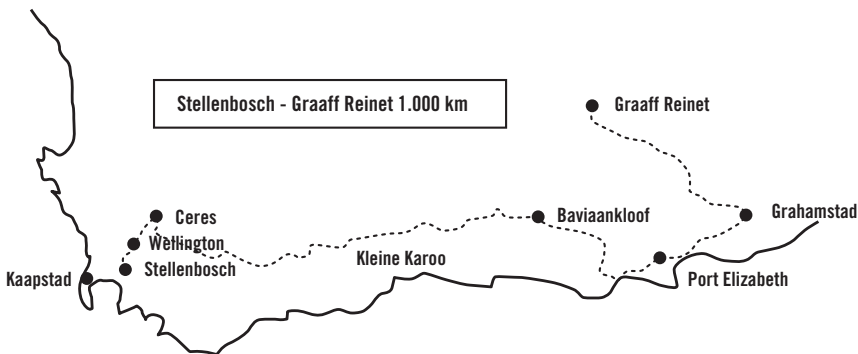
(11) Maar als wij thuis waren speelde ik met de jongens uit de buurt. Zo was het zoals het veel gaat, er moest een voorman zijn bij de ploeg. En zo [werd] ik met algemene stemmen gekozen onder één voorwaarde die ik stelde, dat allen doen moesten wat nodig was en die dat niet deed kreeg een pak slaag. Ook alles wat gebeurde mocht de ene de andere niet verraden. Dikwijls speelden [we] bal in de Teerketelsteeg en daar was een roomschool²⁷ waar zoals wij ze noemden nonnetjes in waren. Dikwijls de bal door de ruiten ging, en wij op een lopen. Dan kwamen de nonnetjes eruit, en wij wisten van niets af. Ook kwamen wij in de kerk op de Nieuwezijds Achterburgwal, thans Spuistraat. Toen oude kerk met zijn hoge stoep nog bestond, gooiden [wij] zwart in de wijwaterbak die in de vestibule hing, zodat

7^e Deel De reis naar Graaff-Reinet¹¹⁷

Terwijl ik nog maar geregeld mijn werkzaamheden in de bakkerij verricht, mijn brood bezorg en mijn bossen dagelijks haal, hoorde ik bij stukken en brokken dat er een nieuwe tentreiswagen¹¹⁸ gemaakt wordt. Tuigen werden er besteld en 6 paarden zijn aangekocht, ook een oude zwarte gehuurd die veel in de binnenland gereisd heeft, om een reis naar Graaff-Reinet te doen. Mijn mijnheer en zijn twee zwagers [gaan] als afgevaardigden voor de kerkelijke conferentie van de kerk te Stellenbosch. Aan de oudste zoon werd orders gegeven tegen begin van de volgende week extra brood te bakken om mee te nemen, ook iets extras zoals koek enz. enz. Maar op een avond werd ik binnen bij mijnheer geroepen en die vertelde dat hij erover gedacht had om mij mee te nemen, en dan als koetsier, (115) en vroeg of ik bangerig was, want wij gaan in de wildernis waar niet alleen met die vreemde negers, ook met wilde en vergiftige dieren te maken had. En dat ik ook met veel ontberingen genoeg moest nemen. Hoe of ik daarover dacht. Ik antwoorde dat ik daarmee genoeg nam en ik gaarne dat binnenland zou willen zien. Ik dacht, is toch niet zo vervelend als alle dagen in dat deeg te morsen. De wagen was klaar en werd bij ons op de binnenplaats gebracht. Het was wel een flinke, sterke, maar niet zo'n grote, zware wagen. Vanbinnen aan beide zijden opslaande schotten die over de zitplaatsen dekten, voor in de nacht gelegenheid om in te slapen voor drie personen, wel erg benauwd liggen en vooral [voor mensen] die zulke grote en ruime huizen bewoonden, zoals die zwagers van mijnheer. Dan waren er kasten aangebracht voor proviant, onder de zitplaatsen gelegenheid voor wijn te bergen, gereedschappen, potten, pannen, ketels enz., (116) in de zitplaatsen voor kleding, dekens, enz. Onder de wagen een lade, daar werd dan nog benodigd tuigwerk in geborgen. Voorop de bok, onder de zitplaats, de zeilkrib¹¹⁹ voor de paarden, de mikstok¹²⁰, haver, enz., bovenop de zakken met hooi, en zo werd alle hoekjes benut. Ook hing[en] onder de wagen 4 dikke zware sleden, die gebruikt werden om onder de wielen te doen bij het afgaan van de bergen, want de paarden zouden de wagen [anders] niet kunnen houden.

Zo was [het] dan naar mijn gissing maart of april 1860 toen de wagen dan gereed was en wij op reis zouden gaan. Ik zat op de bok bij die oude man en ik zou leren om met 4 leidsels te rijden en 6 paarden. Dat ging alles van[af de] bok. [In] het dorp reed die oude man zelf. Ik had het nog nooit gedaan en dan door die straten korte draaien maken, dan moest je er mee bekend zijn. Maar zodra (117) ik buiten de straten was, kreeg ik de 4 leidsels in handen en moest ik spoedig leren

zelfstandig te kunnen rijden, terwijl die oude de lange zweep hanteerde om de paarden aan te zetten. Want die is zo lang dat hij de voorste paarden bereikt. Zo reden wij door naar de Paarl¹²¹. Maar toen wij zowat 3 uur hadden gereden, uitspannen, altijd dicht bij water. Die oude liet de paarden drinken en ik ging droge houtjes zoeken, vuur aanmaken en water koken om koffie te zetten dan. Voor de eerste 2 dagen hadden wij genoeg gaar vlees enz. medegenomen. Maar ik spreek van vuur aanmaken. Toen bestonden er geen lucifers, enkel de tondeldoos en daar moesten dan halfgebrande lappen in, zodat je met staal en vuursteen vonken in de doos kreeg, en dan aanblazen, een andere brok¹²² lap of papier [erbij] tot dat brandde, en een dun stuk papier met wat droge takjes, dan blazen totdat vlam vat en dan meer houtjes er op tot dat er een (118) vlam kwam. Dan was ik klaar. Maar als het nat weer is, dan ging dat niet zo gemakkelijk. Als de koffie gezet was spreidden we een doek of laken op de grond, daar werd dan de eetbare waren op gezet en dan maar eten, terwijl de paarden rondliepen gekniehalsterd¹²³ te grazen en rusten. Als wij zowat 2½ uur rust gehouden hebben, dan inspannen, en dan maar weer vooruit. En als wij zo om de 2½ a 3 uur rijden, ook wel 4 uur, dan weer uitspannen op diezelfde wijze. Maar nu 's avonds, dat was weer anders. Wel hetzelfde met zetten van koffie en eten op diezelfde wijze, maar dan werden de paarden gekniehalsterd en naar het water gebracht om te drinken. Terwijl zij graasden dan maakten wij de kribbe¹²⁴ in orde, eerstens een mikstok werd aan het voorste gedeelte van de

disselboom geplaatst en in die mik¹²⁵ gelegen, dan werd daar een zeil kribben aan vastgemaakt, en aan de bak. Dan moest daar voeder (119) in voor de paarden en daar worden dan [aan] weersijden van de disselboom 3 paarden gebonden, en dan konden zij eten. De tuigen leiden rechthout op de grond, dat als je in moet spannen dadelijk gereed bent. Dan gaan de 3 heren binnen in de wagen hun bed opmaken en ik mijn bed onder de wagen, dat is te zeggen een brok zak op de grond, een steen gezocht die dient voor hoofdkussen met mijn jasje er op, en dan een deken, en dan lig ik ook in mijn bed. Zo doet die oude man ook. Ook slaap je gerust als je het gewend wordt, maar de eerste nachten is dat niet zo, dan voel je de ribben zeer en de benen en leden moe. Als je dan wakker wordt, opstaan, vuur aanmaken, koffie zetten. Dan eten, inspannen, en dan maar weer rijden vooruit.

Als we dan de Paarl, Wellington¹²⁶ en Ceres¹²⁷ zijn doorgereeden, dan komen wij aan de Kleine Karoo¹²⁸. Dat is het begin van de zandwoestijn. Maar voor wij daar zijn hebben wij ongeveer 3 dagen reizen en kunnen niet te wild gaan (120), want als de paarden te moe worden kunnen wij geen staat op hun maken als wij gebergten moeten [be]klimmen of door rivieren gaan moeten, zoals al is geweest. De tweede dag moesten wij door een klein riviertje. Met de grootste moeite kregen wij de paarden erdoor, omdat er weinig water in de rivier was. Maar de derde dag moesten wij door een bredere rivier en konden de paarden er niet in krijgen. Toen vroeg mijn mijnheer of ik bang was om door de rivier te [gaan]. Ik zei: Ik wil proberen. En mijn goed uitgedaan, een riem aan de voorpaarden, en ik vooruit in de rivier. Toen zijn ze mij gevolgd, de rivier was nogal stroom in het water, kwam mij onder de armen, maar zodoende kwamen wij door de rivier. De oude man vertelde, als wij aan Kromrivier¹²⁹ komen dan moeten wij die 7 maal passeren want die kronkelt uren wijd om en om (121) de weg die wij moeten gaan. Er is geen andere weg en bruggen bestonden toendertijd nog niet, en de smalste drift¹³⁰ van de rivier is zo breed als de Amstel. Maar nu wij 's avonds weer uitgespannen zijn, en dezelfde werkzaamheden verricht, komt er nog bij dat er vlees gebraden moet worden. Dan moest er hout doorgebrand worden [zo]dat er kolen komen, en dan hebben wij een rooster op poten, met een handvat, vlees gezouten, en dan braden op de kolen. De heren hebben elk een bord, vorken, messen. Meteen voor de ochtend vlees braden, want in de ochtend is er geen tijd. Zodra het dag is moeten wij weer rijden. En komen wij bij een boerderij of een gehucht, dan wordt er voorzien van brood, vlees, boter, enz. wat nodig is. Dan de avond voor wij aan de Kromrivier waren, bleven wij voor de rivier uitspannen. Maar die nacht hadden wij nogal last van jakhalsen en zo, (122) zodat de oude en ik elk op ons beurt de wacht moesten houden met het

geweer in armen. Ik moet zeggen dat het eigenlijk onverantwoordelijk was om zo'n reis door de wildernissen te maken en dat met een tweeloops jachtgeweer, en nog wel zoals toendertijd een voorlaadgeweer. Het was er wel een van nieuwste soort, met percussie of hoedje¹³¹ (dus geen vuursteen), maar toch niet voldoende, terwijl de heren er later ook wel spijt van hadden. Ik heb de 2^e gedeelte van de nacht en was erg koud, niet alleen stijf, maar ook koud was ik. Toen wij ingespannen waren moest ik mij direct uitkleden om maar weer voor de paarden uit te gaan in de rivier en zo paarden en wagen behouden aan de overkant te komen, en zo gingen wij verder, de tweede door naar de derde drift. [Toen] zei die oude man: Daar (123) kunnen wij niet zo doorkomen, want die is veel te diep. Toen wij daar kwamen, bij de doorgang is een grote boerderij. Die verhuurde paarden om je door de rivier te brengen. Dan verhuurde hij tonnen, aan beide zijde van de wagen 2 te bevestigen, want de wagen moet drijven op het water, en de paarden moeten zwemmen en de wagen voorttrekken, want die paarden zijn daarop geleerd. Met gewone paarden is dat niet gewaagd, en onze paarden worden uitgespannen. Ik op een paard, met een lange zweep, dreef de paarden in de rivier en die moeten er ook door zwemmen. En ik erachter op een paard van die boer en dreef de paarden aan, en dan moest ik zorgen dat zij zoveel mogelijk met hun kop naar de bovenkant van de rivier bleven en dan met de zweep tegen hun kop tikken, want als zij de andere zijde uitgingen zouden zij met de stroom afdrijven. Ik op mijn paard dat zwom. Weet, een paard zwemt met grote schokken vooruit, het water komt over zijn rug, en als hij (124) vooruit giert¹³² dan moet je met de benen stijf om zijn lijf vastknijpen anders glijdt je er achter af, want je bent erg licht op die wijze, op een paard in het water. Als je de wagen ziet op die tonnen [is dat] een aardig gezicht. [Van] de paarden zie je niets anders dan de kop boven water, de oren rechtop. Want als de oren water in komt, dan verdrinken de paarden. Daarom is het niet gewaagd met eigen paarden er door te gaan. Zo moesten wij nogmaals er door. Ook zullen wij nog meer tegenspoeden hebben met rivieren.

Zo moeten wij de volgende dag een hoge berg beklimmen met de wagen en paarden. De nacht eerst aan de voet van de berg uitgespannen, om met uitgeruste paarden die berg te bestijgen in de morgen. Na de nacht op de harde grond en een deken te hebben uitgerust en gegeten, inspannen, en daar gingen wij vooruit, want van rusten of uitspannen is geen denken voor en aler je boven bent, dan kan je uitspannen en rust houden, maar niet al te lang. Zo begonnen wij de berg [te] (125) beklimmen, die oude neger met de leidsels op de bok, de heren en ik er achteraan met 2 grote en 2 kleine blokken op de schouders, 2 oudste heren een klein blok

ieder, en de jongste en ik ieder een groot blok. Want zodra de paarden moe worden en weigeren, direct het blok achter de wielen stoppen. De bergweg is niet mooi, want gaten en greppels in menigten. Het is wel te begrijpen. Als het regent (en dat kan daar nogal proesten), overspoelt die weg door het aflopende water. De weg is zowat 1½ maal de breedte van de wagen, aan de linkerzijde de hoogte van de berg, aan de rechterzijde een diepe afgrond. Soms moet ik vooruitlopen om die grote losse stenen weg te ruimen die in de weg waren, en die gooide ik naar beneden. Dat was een ijselijk gezicht als die steen grond raakte en dan opsprong om in de diepte te verdwijnen. Die stenen worden meestal door bavianen naar beneden gegooid¹³³ en je bent nog niet gelukkig als er een treft als je daar passeert. We zagen die lieve beestjes, (126) en nogal verscheidene, maar het beste is om te doen of je ze niet ziet. Maar als de paarden een poosje gestaan hebben, gaan ze weer vooruit. Dan seinen geven met een toeter, dat er niet bij toeval een van de andere zijde de berg afkomt, want op de weg kan je elkaar niet passeren en dat zou een onaangename ontmoeting wezen. Daarom telkens waarschuwen, dat zij wachten in zo'n uithoek die gemaakt is voor elkaar te passeren. En dan hebben wij [daar]bij, het op sommigen plekken die erg gevaarlijk zijn met passeren, geulen [zijn] die door de regen zijn weggespoeld, zodat je aan de afgrondzijde stenen in die greppel [moet] aanvullen, want anders zou de wagen kantelen en in de diepte terechtkomen. Met veel moeite zijn wij met onze vermoeide paarden toch bovengekomen, ongeveer 4 uren lang. Toen even uitspannen en de paarden laten rusten. Water is er niet. Wij een stukje eten en dan maar weer inspannen. De wagen brengen (127) aan de afgang, even halthouden, want dan moeten eerst de sleden onder de wielen gebracht worden, en zo slepend de berg af te gaan, want de paarden zouden niet in staat zijn de wagen te houden. Dan gaan de heren opstappen in de wagen en ik mijn plaats op de bok, de leidsels, en zo dalen wij weer naar beneden, ofschoon dat gemakkelijker gezegd dan gedaan. Want dat moet zo zeker en langzaam gaan, want de achterpaarden hebben het meeste en zwaarste werk, want als zij slippen of vallen dan zijn wij allen, met paarden en wagen, verloren. Dan storten wij de afgrond in. Maar wij zijn gelukkig behouden beneden gekomen. Zodoende is het al namiddag geworden, dus zijn wij wat vroeger ons avondkwartier betrokken en ons bivak opgeslagen, een mooie vlakte voor ons.

Wij hadden onze paarden al laten lopen en laten drinken en aan de krib vastge maakt voor de nacht en ik bezig mijn pijp rokende en ook al klarigheid makende om onder de (128) wagen mijn nachtverblijf op te zoeken, dat er opeens een paar zwarten bij mij kwamen en vroegen om tabak. Ik verstond hun niet, maar toen zij

mij zeiden ‘tawamabakku’ toen begreep ik al dadelijk wat zij hebben wilden. Ik gaf hun een stuk negertabak¹³⁴ en zij gingen weg, maar later, toen het donker was en ons nachtvuur brandde, kwamen er nog meer om tabak. Ik gaf nog een stukje wat ik in mijn zak had. Maar toen vroegen de heren in de wagen wat dat was en ik vertelde hun. Toen werden zij wel wat benauwd en zeiden dat hun spijt niet meer wapens bij hun te hebben dan dat ene tweeloopsgeweer. Ik vroeg dat geweer en laadde het, en ik op mijn schouder dat geweer, en liep telkens om de wagen en paarden. Maar kon niet gaan slapen want als zij die paarden in de nacht steelden, wat moesten wij beginnen? Dus de heren waren in de nood. Maar mijn mijnheer in gedurig gebed, dat (129) wist ik, dat hij in de kracht van het gebed dagelijks met een gerust geweten voortreisde. Vandaar moesten wij een kleine rivier door, dat nogal goed ging. Toen was onze weg tussen een reeks van bergen, wat daar genoemd de Ketting¹³⁵. Aan beide zijden bergen, in de midden een rivier, en wij aan de kant daar de weg ons leidde, heuvel op heuvel af. De eerste avond was het vreemd tussen de hoge bergen te logeren, en zo ging dat twee dagen en twee nachten. De eerste nacht hadden wij nogal last van hyena. Als die in de nacht huult je zou ernaar toe gaan om te zien, want dan is zijn geluid precies alsof er een vrouw vermoord wordt, die om hulp roept. Maar die oude man vertelde, als je daarheen gaat om te zien, en hij een kans ziet, je aanvalt. Die is erg gevaarlijk. Dus wij moesten toch een oog in het zeil houden in de nacht. De volgende morgen zijn wij vooruitgegaan en in de namiddag beklommen wij een tamelijke hoge heuvel en boven [was] een mooie vlakte dicht bij water, en kon (130) zien dat hier een geregeld uitspanning was. [Toen] hebben wij daar voor de nacht ook ons bivak opgeslagen en ons vlees gebraden, en als gewoon ons koffie. Daar de paarden graasden en de avond begon te vallen, brachten wij de paarden bij de wagen aan de krib en kregen daar hun avond- en nachtvoeder. Wij maakten gelegenheid om ook ons bed op te maken onder de wagen, (daar de heren ook al op nachtrust gelegen waren) stak ik mijn pijp nogmaals op, gooide wat hout op het vuur want dat moet doorbranden de gehele nacht voor een waarschuwing voor de wilde dieren en wij zijn ook gaan liggen. Maar het duurde niet lang of ik werd wakker geschud door de trilling van de grond en ik direct op om te zien wat dat was. Ik zag wel niets, maar duurde niet lang of wij begrepen wat dat was, er waren leeuwen in de buurt en als die daar in het gebergte brullen, dan dreunt de aarde alsof er een aardbeving was. Ik maakte de heren wakker en (131) vertelde hun dat zij op hun hoede moesten zijn en vroeg om het geweer, en nagezien of het wel goed geladen was. Ik op wacht aan die zijde waar het gebrul vandaan kwam, en toen aan die zijde ook een vuur aangelegd en maar

afwachten wat het worden wil. Daar wij wel nog een paar maal hebben horen brullen is die benauwde nacht doorleefd, wat ik moet zeggen, je leeft in spanning en benauwdheid. Maar toen het begon dag te worden is het gevaar voorbij, want een leeuw valt je op dag niet aan of hij moet in grote verlegen[heid] zijn (wel hebben wij later vernomen dat een reiziger op diezelfde plaats een paar maanden geleden ook uitgespannen en de leeuwen in de nacht 5 van de 6 paarden hebben gedood en zij zelf met grote angst in de wagen gezeten hebben). En wij gingen door naar Uitenhage¹³⁶ om zo naar Grahamstown¹³⁷ te gaan. Die ging nogal, wij hadden wel een weinig last van regen en als wij 's nachts gekampeerd waren en ik onder de wagen sliep, dat ik veel last had van slangen die in de nacht de droogte en (132) warmte kwamen opzoeken onder mijn deken, dat in de ochtend als ik mijn deken opnam de slangen eruit vielen.

Zo zijn wij dan in Grahamstown aangekomen. Het was toendertijd een zeer stille stad zonder haven en zonder handel, want hij ligt in het binnenland. Het is een versterkte stad met forten, ook liggen daar de Engelse soldaten, en zo bleven wij daar niet lang. De volgende dag doorreis in de richting naar Graaff-Reinet. De volgende dag kwamen wij bij een boerderij en spanden daar uit en vroegen om wat eten te kopen. Dat was een heel bescheiden boer, en toen hij vernam dat de heren ouderlingen en voor het kerkbestuur naar de conferentie waren afgevaardigd, wij de volgende morgen vers vlees en brood, vruchten en nog meer meekregen en ons verder een gelukkige reis toewenste. Zo gingen [wij] door naar het dorp Nachtwacht¹³⁸. Maar wij moesten een niet al te hoge berg [be]klimmen en bovenzijnde aan de andere zijde dalen. Aan de voet van de berg ligt een boerderij en (133) daar het al laat begon te worden hadden wij besloten op die plaats te overnachten. Want wij moesten paardenvoeder ook hebben en toen wij op de plaats waren, het was regenachtig, vertelde die boer [dat] hij ons niet kon helpen daar hij geen voeder en geen gelegenheid [had]. Maar zegt hij, ziet u daar dat pad over die heuvelrug? Wel, als u daarover is dan zal u aan de voet een riviertje vinden dat niet veel betekent, en over dat driftje heeft u een grote boerderij, daar vindt u van alles wat u nodig heeft. Toen werd hem gevraagd hoe lang dat nog rijden is, gaf hij ten antwoord een groot uur (het was ook een groot uur). Wij de paarden weer aangezet en vooruit ging het. Als je nu hemelsbreed had kunnen rijden, dan kon het wel in een uur, maar om de voet van de berg ligt de weg en die moesten wij volgen. [Het] begon al harder te regenen en het werd donker. Zo kwamen wij dan na 2 uur rijden aan die berg daar wij overheen moesten, en toen wij begonnen te klimmen en het water langs de weg afliep en te onweren, werden de paarden angstig en wilden (134) niet voort.